

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۰۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۸

صص: ۱۶۴-۱۴۷

شابا چاپی: ۲۹۸۰-۸۹۰۱
الکترونیکی: ۲۸۲۱-۱۶۸۵

ضرورت توجه به تمدن‌سازی اسلامی در دانشگاه‌ها مبتنی بر ارزیابی کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی بر اساس مدل رالف تایلر

محمد علی پور^۱ | جواد اکبری مطلق^۲ | یحیی محمدی^۳ | مجتبی ملکی زهان^۴

چکیده

توجه به تعلیم و تربیت اسلامی دانشجویان همواره یکی از اهداف مهم نظام آموزشی در دانشگاه فرهنگیان است. هدف مطالعه حاضر ارزیابی کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان در دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی بر اساس مدل رالف تایلر بود. این مطالعه توصیفی-تحلیلی است. جامعه مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید باهنر بیرجند که بر اساس جدول کرجسی و مورگان ۳۴۷ نفر به روش نمونه‌گیری در دسترس به عنوان نمونه انتخاب شدند. برای جمع آوری اطلاعات از پرسشنامه محقق ساخته ۴۳ سوالی استفاده شد. روایی پرسشنامه به تأیید صاحب نظرات و اساتید دانشگاه رسید. و پایایی پرسشنامه با استفاده از شیوه الفای کرونباخ ۸۷٪ بدست آمد. تحلیل داده‌ها از نرم افزار SPSS 16 و از آمار توصیفی (فراوانی و درصد) و آمار استنباطی (t تک نمونه‌ای و t مستقل) استفاده شد. براساس نتایج به دست آمده، وضعیت کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی در عنصر اهداف آموزشی، محتوای آموزش، روش‌های تدریس و نمره کلی کیفیت برنامه درسی از دیدگاه دانشجویان از متوسط به بالا برخوردار بود ولی میانگین عناصر (ارزشیابی) از میانگین نظری (۳) پائین‌تر بود و وضعیت این عناصر از دیدگاه دانشجویان از کیفیت پائینی برخوردار بود ($P < 0/05$). برنامه درسی دروس معارف اسلامی در دانشگاه فرهنگیان باید همواره مورد ارزیابی قرار گیرند و موانع اثربخشی و تأثیرگذاری این دروس بر دانشجویان شناسایی شوند و بازنگری لازم در جهت ارتقاء و رشد مسائل اسلامی و دینی در راستای تمدن‌سازی اسلامی دانشجویان انجام شود.

کلیدواژه‌ها: برنامه درسی، کیفیت درونی، معارف اسلامی، مدل تایلر، دانشگاه فرهنگیان، دانشجویان.

۱- مدرس دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

m.alipour@birjand.ac.ir

۲- گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

۳- عضو مرکز مطالعات و توسعه آموزش علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی بیرجند، بیرجند، ایران

۴- دانشجو کارشناسی امور تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

استناد: علی پور، محمد؛ اکبری مطلق، جواد؛ محمدی، یحیی؛ ملکی زهان، ضرورت توجه به تمدن‌سازی اسلامی در دانشگاه‌ها مبتنی بر ارزیابی کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی بر اساس مدل رالف تایلر، ۱۲(۳)، ۱۶۴-۱۴۷.

© نویسنده‌گان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لایسنس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

پی‌شرفت و تعالی در حوزه آموزش، امری مهم و اساسی است و وظیفه هر دانشگاه توجه به آموزش دانشجویان می‌باشد. منظور از آموزش، افزایش سطح معلومات در دانشجویان است (سجادی، مختاری نوری و نظام زاده، ۱۳۹۵). رفع نیازهای جامعه و تربیت دانشجو برای خدمت‌رسانی به جامعه و ایفای نقش در آن، از اهداف مهم دانشگاه‌هاست (گلی روشن، نوبهار و بابا محمدی، ۱۳۹۸).

رسالت تربیتی و اهداف مطلوب دانشگاه‌ها به پرورش بعد عقلانی و دانش محدود نشده، بلکه ابعاد دینی - اجتماعی دانشجویان مطرح است. لذا دانشگاه‌ها باید در راستای ایجاد زمینه تکامل و رسیدن به مقام عبودیت دانشجویان گام‌های اساسی بردارند در همین راستا یکی از تدابیر در نظر گرفته شده، ارائه دروس معارف اسلامی است. قرار گرفتن این دروس در برنامه آموزش مقطع کارشناسی کلیه رشته‌های تحصیلی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی از جمله اقدامات و مصوبات اساسی شورای عالی انقلاب فرهنگی می‌باشد (دهقانی، نصراصفهانی و مشکات، ۱۴۰۱). در راستای کمک به آموزش در دانشگاه‌ها در ایفای نقش ذاتی و مأموریت اصلی آن‌ها یعنی پرورش دانشجویان، دروس معارف اسلامی در برنامه درسی آموزش دانشگاهی قرار داده شده است. در اصل فرض بر این است که از جمله راهکارهای مهم برای نفوذ فرهنگ متعالی اسلامی به مراکز فرهنگی و آموزشی، استفاده از ابزارهای آموزشی است که در نهایت منجر به اضافه شدن دروس معارف اسلامی به جمع واحدهای آموزش دانشگاهی شد (امینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۳).

دانشگاه‌های فرهنگی از جمله نهادهای دانشگاهی سطح کشور است. دانشگاه‌های فرهنگی به عنوان اصلی‌ترین نهاد در تأمین نیروی انسانی مورد نیاز برای آموزش و پرورش نقش مهمی در بهبود کیفیت آموزش و پرورش ایفا می‌کند (نامداری پژمان و همکاران، ۱۴۰۱). دانشگاه‌های فرهنگی به سه صورت دوره‌های کارشناسی چهار ساله، دوره کاردانی دوساله و دوره‌های مهارت‌آموزی یک ساله، سهمی عمده در تأمین نیروهای مورد نیاز آموزش و پرورش ایفا می‌کند. رشته‌های مختلف دانشگاهی موجود در این دانشگاه، با توجه به اهداف بلند مدت و رسالت دانشگاه در تربیت نیروی توانمند و کارآمد، دروس مختلفی را در دو بخش عمومی و تخصصی در برنامه درسی خود جای داده‌اند (زارع صفت، ۱۳۹۶). دانشگاه‌های فرهنگی، دانشگاهی مأموریت‌گرا در راستای تربیت دانشجو معلمان است که وظیفه معلمان تراز انقلاب اسلامی را برعهده دارد. با توجه مسئله تربیت

دانش آموزان که معلمان تربیت شده دانشگاه فرهنگیان برعهده دارند، کیفیت تربیت دانشجوی معلمان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. گذراندن با موفقیت دروس معارف اسلامی در دانشگاه فرهنگیان توسط دانشجوی معلمان بسیار مهم و ضروری است.

با توجه به مطالب ذکر شده ارزیابی کیفیت درونی برنامه‌های درسی از جمله مهم‌ترین فعالیت‌های دانشگاه فرهنگیان است. ارزیابی کیفیت درونی فرآیند جمع‌آوری اطلاعات از طریق اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان، کارفرمایان و تهیه گزارش از نقاط ضعف و قوت گروه آموزشی و برنامه درسی است. محصول مهم ارزیابی کیفیت درونی که طی این فرآیند حاصل می‌شود آگاهی از فرصت‌ها، بهبود کیفیت افراد و مجموعه گروه آموزشی و برنامه درسی آنان است (محمدی، حکمتی و نویدی نیا، ۲۰۱۸). برای بهبود انسجام برنامه‌های درسی و آموزشی بایستی آن‌ها را به طور دوره‌ای ارزیابی و در صورت لزوم تغییرات مورد نیاز را بر روی آن‌ها اعمال کرد. از جمله منابع مهم در تعیین برنامه‌های درسی، یادگیرنده می‌باشد که بایستی بر اساس مدل تایلر (اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی و یادگیری و ارزشیابی) با نیازهای وی مطابقت داشته باشد (شادفر، لیاقت دار و شریف، ۲۰۱۱)؛ چرا که میان کارسازی انسان جامعه فردا و کیفیت یادگیری امروز او رابطه علت و معلولی وجود دارد (خوش‌رنگ و همکاران، ۲۰۱۶). لذا برای آگاهی از چنین امری برنامه‌های درسی باید به طور مداوم ارزیابی شوند و اقدام‌های اصلاحی برای بهبود کیفیت آن انجام شود.

همان‌طور که مطرح شد یکی از وظایف دانشگاه‌ها تربیت دانشجویان با رویکرد تربیت دینی و اعتقادی است و دانشگاه فرهنگیان مانند سایر دانشگاه‌ها حتی ویژه‌تر به دلیل تربیت معلم تراز انقلاب اسلامی می‌بایست در این مسیر پیش قدم باشد. یکی از عوامل تأثیرگذار بر تربیت دینی و اعتقادی دانشجوی معلمان دروس معارف اسلامی می‌باشد که پایه و اساس آموزش دانشگاه فرهنگیان است. بررسی وضعیت کنونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی در دانشگاه فرهنگیان در این مسیر حساس بسیار راهگشا خواهد بود. از سویی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در حوزه ارزیابی کیفیت برنامه درسی دروس معارف اسلامی در دانشگاه فرهنگیان پژوهش‌اندکی صورت گرفته است لذا هدف از پژوهش حاضر بررسی ارزیابی کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجوی معلمان دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی بر اساس مدل رالف تایلر است.

مبانی نظری

تربیت و آموزش دینی یکی از علوم مورد نیاز و ضروری بشر است. توجه جامعه اسلامی به علوم معارف و دینی مورد نیاز و فراگیری آن‌ها، از ضروریات و موجب حفظ عزت و قدرت مسلمانان است (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۷۶).

دانشگاه و آموزش عالی در تربیت و آموزش معرفتی-دینی دانشجویان نقش مهم و استراتژیکی دارند (دهقانی، نصراصفهانی و مشکات، ۱۴۰۱). حضرت آیت‌الله‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در سال ۱۳۹۳ در دیدار با اساتید دانشگاه بر ضرورت توجه به دروس معارف اسلامی توجه داشتند و بیان نمودند "آنچه از اساتید انتظار می‌رود فقط تغذیه علمی دانشجو نیست، بلکه تقویت روحیه معنوی او و شخصیت معنوی او هم از استاد متوقع است، آموزش و دانشگاه در دین‌پذیری دانشجویان نقش مؤثری دارند" (میرشاه جعفری و تقی زاده، ۱۳۹۵).

از سوی تمدن اسلامی، تجلی از تمامی جوانب سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه است که ابعاد وجودی فردی و جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در واقع تمدن اسلامی، تمدنی دینی است که تمام شاخصه‌های آن بر محور اسلام بنا نهاده شده است. بدین ترتیب، تمدن اسلامی از تمام شاخصه‌های تمدن الهی در چهارچوب آموزه‌های قرآنی و متکی بر سنت پیامبر اکرم (ص) برخوردار است. شاخصه‌هایی که از جمله آن می‌توان به دین، اخلاق، علم، عدالت، قوانین، مقررات، اصول دینی اشاره کرد (بابایی، ۱۳۹۰). بر این اساس، مقام معظم رهبری تمدن اسلامی را اتمسفری می‌داند که انسان در آن اتمسفر از نظر معنوی و مادی توان رشد داشته و به اهداف مطلوبی می‌رسد که خداوند متعال او را برای آن اهداف آفریده است. اهدافی همچون زندگی خوب و عزتمندانه، انسانی دارای قدرت، اراده، ابتکار و سازندگی. تمدن اسلامی به این معنی است و هدف و آرمان نظام جمهوری اسلامی نیز همین است. لذا در این تعریف ابعاد گوناگون فرهنگ و تمدن مادی و معنوی بشر مطرح شده است که منجر به تکامل او و قرب به خدا می‌شود (اکبری و رضایی، ۱۳۹۴). اما با توجه به اینکه جامعه مانند یک ارگانیسم زنده است، می‌بایست تمام بخش‌های آن از هماهنگی و روح مشترک برخوردار باشد؛ چرا که اگر قرار باشد هر بخش یا نهاد هدفی متفاوت یا مغایر با هدف جامعه را دنبال کند، جامعه از رسیدن به اهداف خود باز می‌ماند.

نظام جمهوری اسلامی ایران نیز به مثابه کالبدی است که می‌بایست روح اسلام در تک تک اعضا و بخش‌های آن جریان داشته باشد تا بتوانند در کنار یکدیگر به فعالیت شایسته خود پرداخته و جامعه را به سمت اهداف اصلی سوق دهند. لذا کلیه نهادها و سازمان‌ها و بخش‌های آن باید بر اساس مبنای اسلامی ایجاد و برنامه ریزی شوند که از جمله این نهادها دانشگاه است. بر این اساس، مقام معظم رهبری در بیانات خود در دیدار با اساتید دانشگاه‌های استان خراسان در سال ۱۳۸۶ خاطر نشان کردند که: "در زمینه مسئله اسلامی کردن دانشگاه‌ها اعتقاد من این است که هر چه ما در این زمینه کار بکنیم، زیاد نیست. آن چیزی که من در مورد دانشگاه‌ها و اسلامی کردن دانشگاه‌ها یک وقتی عرض کردم، این است که توقع ما از دانشگاه کشور و مرکز علم کشور این است که اگر یک جوان کم اعتقاد لابی‌بالی وارد دانشگاه شد، در حالی از دانشگاه بیرون بیاید که عمیقاً متدین و دارای تعهد دینی و اخلاقی دینی است؛ توقع ما از دانشگاه این است؛ مثل حوزه علمیه. حالا اگر بنیان دانشگاه را از اول در کشور ما کسانی گذاشتند و جوری گذاشتند که گویی باید دانشگاه، غیردینی یا حتی ضددینی باشد، این مطلب دیگری است؛ اما واقع قضیه این نیست. علم همراه است با دین؛ هر کسی صادقانه با دانش برخورد کند، ایمان دینی در او رشد پیدا می‌کند؛ هم چنان که دانش، همدوش است با فضایل اخلاقی و با احساس تعهد؛ این طبیعت دانشگاه است."

استاد شهید مطهری نیز معتقدند که تعلیم و تربیت به نوعی مسئله ساخت انسان‌هاست و توجه به این نکته در تعلیم و تربیت ضروری است که هر مکتب و ایدئولوژی، دارای اهداف و مقرراتی همه جانبه و مشخصی است. ایشان خاطر نشان می‌کنند که چگونه ممکن است جامعه و نظامی سیستم حقوقی، اقتصادی و سیاسی مشخصی داشته باشد اما در مقابل، فاقد سیستم و نظام آموزشی مشخص باشد. به نظر استاد مطهری، در اسلام اصالت به فرد و جامعه توأمان داده می‌شود. بنابراین طراحی و برنامه‌ای برای ساختن فرد وجود دارد. طرح و برنامه‌ای که می‌تواند اهداف مختلف و مشخصی را در بر گیرد. اینکه فرد باید ساخته شود تا طرح و برنامه‌ای که برای جامعه در نظر گرفته شده را پیاده سازد یا فرد را باید ساخت از این نقطه نظر که هدف ساخت انسان است؛ یا از یک نقطه نظر جمعی‌تر، فرد باید ساخته شود، هم از آن جهت که هدف ساختن افراد است و هم در

عین حال، انسان ابزار کمکی برای ساخت اجتماع است؛ تمامی این موارد از جمله این اهداف مشخص و در عین حال متنوع است (افقری و منتظر القائم، ۱۴۰۲).

در این راستا دانشگاه‌ها اگر بخواهند به مسئله تربیت دینی و اعتقادی پردازند و به نحوه مطلوب آن را عملی سازند، می‌بایست به یکی از فعالیت‌های مهم و زیر بنایی دانشگاه حوزه برنامه ریزی درسی اهتمام ویژه داشته باشند. اصلاح «برنامه درسی» ریشه در واژه لاتین currere دارد که به معنای میدان مسابقه یا میدانی برای دویدن است (مهر محمدی، ۱۳۹۱: ۱۱). بوشامپ معتقد است که اولاً اهداف و محتوا و موقعیت یادگیری را توصیف می‌کنند و ثانیاً به عنوان یک سیستم است که به زمینه‌های رفتاری انسانی و تصمیمات برنامه‌ای می‌پردازد و ثالثاً یک قلمرو فعالیت است. وی می‌گوید «برنامه ریزی درسی از لحاظ مفهومی اشاره به یک فرآیند دارد که نتیجه آن، برنامه درسی است» (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۳: ۲۲ و ۱۴).

دست کم چهار عنصری که همه اندیشمندان و نظریه پردازان برنامه ریزی درسی روی آن توافق دارند، هدف، محتوا، تدریس و ارزشیابی است و دیدگاه صاحب نظران در حوزه عناصر برنامه درسی متفاوت است (ملکی، ۱۳۸۰: ۳۰). تابا^۱ (۱۹۶۲) الگو و عناصر برنامه‌ریزی دسی را شامل تعیین نیازها، صورت بندی هدف‌ها، انتخاب محتوا، سازماندهی محتوا، انتخاب تجربه‌های یادگیری، سازماندهی تجربه‌های یادگیری، تعیین آنچه باید ارزشیابی شود و روش‌های ارزشیابی می‌داند. فتحی الگو و عناصر برنامه درسی را در قالب نیازسنجی، تدوین هدف‌ها، انتخاب محتوا و فعالیت‌های یادگیری، تعیین روش‌های تدریس، اجرای برنامه درسی و ارزشیابی از برنامه درسی معرفی می‌کند. اگر^۲ (۲۰۱۰) در رابطه با ترکیب عناصر برنامه درسی، ده عامل را به عنوان اجزاء برنامه درسی می‌داند: ۱- منطق و چرایی یادگیری ۲- اهداف ۳- محتوا ۴- راهبردهای یاددهی - یادگیری (نقش معلم) ۵- فعالیت‌های یادگیری ۶- مواد و منابع ۷- گروه بندی فراگیران ۸- مکان ۹- زمان ۱۰- سنجش و ارزیابی. تایلر^۳ الگوی خود را در چهار سوال مطرح می‌کند ۱- کدام هدف ۲- کدام محتوا ۳- کدام روش (سازماندهی) ۴- کدام ارزشیابی (فتحی و اجارگاه، ۱۴۰۱).

1. Taba
2. Akker
3. Tyler

برنامه درسی مطلوب و کامل، نتیجه برنامه‌ریزی دقیق با توجه به همه عناصر برنامه ریزی درسی است. لکن باید توجه نمود که تبیین منطق و ضرورت برنامه درسی است که می‌تواند راهنمای عملی تدوین سایر عناصر برنامه‌ریزی درسی باشد. کلاین (۱۹۸۵) در خصوص هماهنگی بین عناصر برنامه ریزی درسی می‌گوید "همخوانی درونی از بررسی و مطالعه دقیق عناصر و عوامل برنامه عاید می‌گردد. اگر تصمیم‌های گرفته شده درباره نوع منابع اطلاعات مورد استفاده و عناصر برنامه، با یکدیگر سازگاری داشته باشد، برنامه درسی همخوانی درونی خواهد داشت" (دهقانی، نصر اصفهانی و مشکات، ۱۴۰۲).

پیشینه پژوهش

پژوهش‌هایی در حوزه ارزیابی برنامه درسی در حوزه معارف اسلامی صورت گرفته است. امینی و همکاران (۱۳۹۲) پژوهشی با عنوان "ارزیابی مهارت‌های فراشناختی دانشجویان در دروس معارف اسلامی، بازاندیشی در کارکردهای نظام آموزش عالی انجام داد. نتایج این پژوهش ضمن اینکه ضرورت توجه نظام آموزشی را به رشد و پرورش مهارت‌های فراشناختی در یادگیری دروس معارف اسلامی مورد تأکید قرار می‌دهد، نشانگر این است که دانشجویان در مهارت ارزشیابی با بهترین عملکرد و در مهارت برنامه ریزی کمترین عملکرد را دارند. هم‌چنین یافته‌ها نشان داد بین هر یک از عوامل فراشناخت رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. بیشترین میزان ارتباط میان عامل نظارت و برنامه ریزی به میزان ۰/۶۲ بود.

امیدی، نجفی و سبحانی نژاد (۱۳۹۵) به ارزشیابی برنامه درسی دروس عمومی معارف اسلامی دانشگاهی به منظور ارائه راهکارهای کیفیت بخش پرداخته است. نتایج نشان داد وضعیت محتوای برنامه درسی (۳/۱۴) در حد متوسط، شیوه‌های تدریس (۳/۶۱) و روش‌های ارزشیابی (۳/۲۸) کمتر از حد متوسط است. از این رو توجه به راهکارهایی مانند ۱- بازنگری و به روز کردن محتوا. ۲- برقراری ارتباط عمودی و افقی بین محتوا. ۳- استفاده اساتید از شیوه‌های جدید تدریس. ۴- بهره‌گیری از فناوری‌های نوین آموزشی. ۵- استفاده از روش خود ارزشیابی. ۶- ترغیب دانشجویان به انجام کارهای پژوهشی، می‌تواند کیفیت بخش برنامه درسی دروس عمومی معارف اسلامی باشد.

محمودی (۱۳۹۶) در راستای آسیب‌شناسی تربیت دینی دانشجویان مواردی همچون اساتید کم تجربه، به روز نبودن کتب معارف در دانشگاه، عدم وجود تعامل مناسب بین دانشگاه و حوزه علمیه، فعالیت ناکافی نهادهای مذهبی در دانشگاه، نمره گرایی و کاهش مشارکت دانشجویان در مباحث دینی را به عنوان موانع و آسیب‌های تربیت دینی معرفی می‌کند.

قربانی و ابوالحسنی نیارکی (۱۳۹۹) در مقاله خود با عنوان "الگوی مقایسه‌ای؛ راهکاری کارآمد برای تدریس معارف اسلامی در دانشگاه‌ها در ساحت تبیین و دفاع از آموزه‌های اسلامی" آورده اند که جایگاه دروس معارف در عملکرد نگرشی دانشجویان حائز اهمیت است. اتخاذ راهبرد کلان آموزشی و بهره‌گیری از ابزارها و تاکتیک‌ها جهت توسعه این نگرش اهمیت دارد. حسینی کریمی و ضابط پور کاری (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان "تأثیر آموزش دروس معارف اسلامی بر نگرش و انگیزشی دینی دانشجویان (مطالعه موردی دانشگاه صنعتی نوشیروانی بابل)" بیان می‌دارد که دانشجویان به اهمیت آموزش‌های دینی، تربیتی و اخلاقی اهتمام ویژه دارند و علاقه به افزایش دانش در این حوزه هستند.

دهقانی، نصرافهانی و مشکات (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان بررسی ضرورت ارائه دروس معارف اسلامی در مقطع کارشناسی دانشگاه به مسئله توجه به دروس معارف اسلامی اشاره کرده است. مواردی را همچون ۱- معرفت افزایی، آموزش و استحکام بنیادهای فکری و اعتقادی ۲- آموزش ارتقا سبک و سطح زندگی برتر ۳- ارتباط با اساتید معارف و عالمان دینی و الگوگیری از آنان در راستای ضرورت ارائه دروس معارف اسلامی مطرح می‌کند.

قوی و محرمی (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان "بایسته‌های ارتقاء کیفیت آموزش دروس معارف اسلامی از دیدگاه اساتید و دانشجویان در پسا کرونا" به این نتایج رسید که متناسب‌سازی محتوای برنامه‌های درسی و آموزشی، فراهم ساختن زیرساخت‌های فیزیکی دانشگاه‌ها، ارتقاء سطح قابلیت‌ها و توانمندی اساتید، بازنگری اساسی در شیوه‌های آموزش، تفویض اختیار به مدرسان در امر آموزش و پژوهش، وضعیت شغلی مدرسی دروس معارف اسلامی در آینده، برجسته کردن نقش دروس معارف اسلامی در رفع شبهات اعتقادی دانشجویان، لزوم هم‌زمانی فرآیندهای آموزش دیدن و تدریس کردن مدرسان و تعیین جایگاه اساتید گروه معارف اسلامی در اهداف انقلاب اسلامی از اولویت بالایی برخوردار است. همچنین نظر گروه نمونه آماری بر این است که

کلاس‌ها به صورت ترکیبی (حضوری و مجازی) ادامه داده شود. با عملیاتی شدن پژوهش می‌توانیم در راستای محقق شدن اهداف آموزشی و سیاست‌گذاری مناسب در گروه دروس معارف اسلامی دانشگاه‌ها قدمی برداریم.

همان‌طور که بررسی پیشینه‌ها نشان می‌دهد که بر روی ارزیابی کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی در دانشگاه فرهنگیان پژوهش اندکی صورت گرفته است لذا ضرورت دارد به این پژوهش پرداخته شود.

روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه از نوع توصیفی تحلیلی است که در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ با هدف بررسی وضعیت کیفیت درونی برنامه درسی معارف اسلامی از دیدگاه دانشجو معلمان دانشگاه فرهنگیان شهر بیرجند بر اساس مدل رالف تایلر انجام گردید. جامعه پژوهشی این تحقیق، کلیه دانشجویان پسر که دروس معارف اسلامی را داشتند و یا گذرانده بودند، تشکیل داد. بر اساس جدول مورگان، حجم نمونه ۳۴۷ نفر برآورد و به شیوه در دسترس انتخاب شدند. برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه محقق ساخته ۴۳ سوالی استفاده شد. این پرسشنامه مشتمل بر دو بخش بود؛ بخش اول شامل اطلاعات دموگرافیک افراد شرکت کننده از جمله جنس و سن بود. بخش دوم سوالاتی مربوط به کیفیت درونی برنامه درسی معارف اسلامی مبتنی بر چهار عنصر تایلر (اهداف آموزشی ۱۳ سوال، محتوای آموزشی ۱۲ سوال، روش‌های تدریس ۹ سوال و شیوه‌های ارزشیابی ۹ سوال) و به شیوه مقیاس لیکرت ۵ گزینه‌ای مورد پرسش قرار گرفت. برای تعیین روایی، از روایی صوری و محتوایی استفاده شد و به تأیید صاحب نظران آموزش پزشکی رسید. و پایایی پرسشنامه با استفاده از شیوه الفای کرونباخ ۰/۸۷ بدست آمد. برای تحلیل داده‌ها از نرم افزار SPSS 16 و از آمار توصیفی (فراوانی و درصد) و t تک نمونه‌ای و t مستقل استفاده شد.

سؤالات پژوهش

- ۱- کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجو معلمان دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی بر اساس مدل رالف تایلر چه وضعیتی دارد؟

یافته‌های پژوهش

از مجموع ۳۴۷ پرسشنامه تکمیل شده در بین دانشجویان پسر دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی، بیشترین فراوانی بر اساس ترم تحصیلی، ۱۸۳ نفر از شرکت کنندگان ترم سه (۵۲/۷) و کمترین فراوانی ۲ نفر ترم نه (۰/۰۶) و بر اساس رشته تحصیلی بیشترین فراوانی، رشته آموزش ابتدایی ۱۸۱ نفر (۵۲/۲) و کمترین فراوانی مربوط به رشته تحصیلی آموزش تاریخ ۱ نفر (۰/۰۲) بودند. میانگین سنی شرکت کنندگان در این مطالعه $20/23 \pm 1/57$ بود.

نتایج ارائه شده در جدول شماره ۱ در خصوص کیفیت برنامه درسی دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان و مقایسه میانگین وزنی به دست آمده با میانگین نظری (۳) نشان می‌دهد که کیفیت درونی عنصر (اهداف آموزشی، محتوای آموزش، روش‌های تدریس و نمره کلی کیفیت برنامه درسی) از دیدگاه دانشجویان از متوسط به بالا برخوردار است. همچنین نتایج نشان داد که میانگین عنصر (ارزشیابی) از میانگین نظری (۳) پائین‌تر است و این عناصر از کیفیت پائینی برخوردار است ($P < 0/05$).

جدول شماره ۱. شاخص‌های توصیفی و نتایج آزمون t تک نمونه‌ای مربوط به ارزیابی کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی

معنی داری	T	انحراف استاندارد	میانگین	عناصر برنامه درسی
۰/۰۰۰۱	۴/۰۸	۰/۸۷۵	۳/۱۹	اهداف آموزشی
۰/۰۰۰۹	۲/۶۱	۰/۷۱۰	۳/۰۹	محتوای آموزش
۰/۰۰۰۵	۲/۸۵	۰/۷۱۵	۳/۱۰	روش‌های تدریس
۰/۰۵۴۶	۰/۶۰۴	۰/۷۷۰	۲/۹۷	شیوه‌های ارزشیابی
۰/۰۰۰۶	۲/۷۸	۰/۶۹۱	۳/۱۰	کیفیت درونی برنامه درسی

نتایج جدول شماره (۲) نشان داد که بین عناصر کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی با ترم تحصیلی و سن دانشجویان پسر دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی رابطه معنی‌داری وجود نداشت ($P > 0/05$).

جدول شماره ۲. ضریب همبستگی بین عناصر کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی با ترم تحصیلی و سن دانشجویان پسر دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی

عناصر برنامه درسی	ترم تحصیلی		سن	
	ضریب همبستگی	معنی داری	ضریب همبستگی	معنی داری
اهداف آموزشی	۰/۰۱۲	۰/۸۴۱	-۰/۰۳۲	۰/۵۶۲
محتوای آموزش	۰/۰۵۱	۰/۳۸۶	-۰/۰۰۴	۰/۹۴۱
روش‌های تدریس	۰/۰۸۴	۰/۱۵۵	۰/۰۰۵	۰/۹۳۵
شیوه‌های ارزشیابی	-۰/۰۱۶	۰/۷۸۲	-۰/۰۱۱	۰/۸۴۶
کیفیت درونی برنامه درسی	۰/۰۳۳	۰/۵۷۰	-۰/۰۱۵	۰/۷۸۵

همچنین نتایج جدول شماره (۳) نشان داد که بین کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی بر اساس رشته تحصیلی در بین دانشجویان پسر دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی تفاوت معنی داری وجود داشت ($P < 0/05$). نتایج آزمون تعقیبی شفه نشان داد که بین کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی در بین دانشجویان آموزش اجتماعی و تاریخ با دانشجویان ادبیات و الهیات تفاوت معنی داری وجود دارد.

جدول شماره ۳. مقایسه کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی بر اساس رشته تحصیلی در بین دانشجویان پسر دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی

متغیر	رشته تحصیلی	میانگین	انحراف استاندارد	F	معنی داری
کیفیت درونی برنامه درسی	آموزش ابتدایی	۳/۰۷	۰/۶۵۸	۲/۱۹	۰/۰۲۹
	الهیات	۳/۰۱	۰/۶۹۵		
	تاریخ	۳/۷۳	۰/۰۴۹		
	جغرافیا	۳/۱۵	۰/۸۳۸		
	اجتماعی	۳/۷۶	۰/۸۴۳		
	امور تربیتی	۳/۳۷	۰/۵۸۳		
	ادبیات	۳/۰۱	۰/۴۳۲		

بحث و نتیجه‌گیری و پیشنهادها

برنامه‌های درسی هسته اصلی تمام برنامه‌ها و محور تمام فعالیت‌های تعلیم و تربیت را تشکیل می‌دهد و به عنوان قلب نظام آموزشی دانشگاه‌ها محسوب می‌شود. این برنامه‌ها به دو حوزه عمومی و تخصصی در دانشگاه‌ها تقسیم می‌شود هدف برنامه‌های درسی عمومی رشد عمومی و همه‌جانبه دانشجویان و هدف برنامه‌های تخصصی ارتقای صلاحیت‌ها و شایستگی‌های فنی و شغلی می‌باشد (محمدی، حکمتی و نویدی نیا، ۲۰۱۸). بنابراین این برنامه‌ها باید با نیازهای دانشجویان و جامعه طراحی، تدوین و اجرا شود و پاسخگویی تغییر و تحولات و نیازهای متناسب با این تحولات باشد لذا برای آگاهی از چنین امری برنامه‌های درسی باید به طور مداوم ارزیابی شوند و اقدام‌های اصلاحی برای بهبود کیفیت آن انجام شود. کیفیت در آموزش عالی هرگز به طور تصادفی حاصل نمی‌شود و باید برای دستیابی به آن، کوشش‌های همه‌جانبه‌ای به عمل آید. از این‌رو مقاله حاضر با هدف ارزیابی کیفیت درونی برنامه درسی دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان پسر دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی انجام شد. یافته‌ها نشان داد که میانگین نمره ارزیابی دانشجویان پسر دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی در عنصر اهداف در برنامه درسی دروس معارف اسلامی بیشتر از (۳) و از وضعیت مطلوبی برخوردار بود. این یافته با نتایج پژوهش اکبری مطلق، رئیس‌سون و محمدی (۱۴۰۱)، امید، نجفی و سبحانی نژاد (۱۳۹۵) و ایوبی و همکاران (۱۴۰۱) هم‌خوانی دارد. در تبیین اهمیت این یافته می‌توان به این نکته اشاره کرد که چنانچه اهداف جزئی در برنامه درسی دروس معارف اسلامی به درستی گنجانده شده و در مسیر تحقق آن‌ها عمل شود، هدف غایی که همان دستیابی به تمدن اسلامی است، در دسترس است. در همچنین می‌توان گفت با توجه به اینکه اهداف برنامه‌های درسی از سه منبع (فراگیر، جامعه و نظر متخصصان) گرفته می‌شود و این اهداف طراحی شده مبتنی بر اندیشه‌های دینی و ارزش‌های انقلاب اسلامی می‌باشد از دیدگاه دانشجویان قابل قبول است. از آنجا که معلمی و پرورش دینی دانشجو معلمان نقش اساسی در تربیت معلمان متعهد، فکور و کارآفرین دارد لذا اهداف آموزشی دروس عمومی و تخصصی در برنامه‌های درسی دانشجو معلمان باید به سمت رشد همه‌جانبه با رویکرد انتقال میراث فرهنگی و تربیت معلمانی سرآمد در نظام آموزشی دانشگاه فرهنگیان باشد.

یافته دیگر نشان داد که میانگین نمره محتوای آموزشی در برنامه‌های درسی دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان پسر دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی از وضعیت مطلوبی برخوردار است. این یافته با نتیجه امیدی، نجفی و سبحانی نژاد (۱۳۹۵)، امینی، نجفی و صمدیان (۲۰۱۳)، اکبری مطلق، رئیسون و محمدی (۱۴۰۱) و لیاقت دار و همکاران (۲۰۰۸) که بیان کردند وضعیت محتوای دروس معارف از دیدگاه دانشجویان در سطح متوسط به پایین است همخوانی ندارد. از آنجا که مبنای محتواهای آموزشی در دانشگاه‌های فرهنگیان منابع و اسناد اسلامی و سندهای بالادستی مثل سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و ... می‌باشد و همچنین اساتیدی که دروس معارف اسلامی را در دانشگاه‌های فرهنگیان تدریس می‌کنند باید مبتنی بر کوریکولوم طراحی شده توسط دانشگاه فرهنگیان مرکزی محتواهای آموزشی کلاس درس خود را انتخاب کنند لذا می‌توان گفت انتخاب محتواهای آموزشی برای آموزش دروس معارف اسلامی متناسب با اهداف آموزشی و مورد تأیید دانشجویان دانشگاه می‌باشد. البته ذکر این نکته ضروری است که هر ساله باید محتوا و منابع درسی دروس معارف اسلامی و میزان مطابقت آن با توجه به رویکرد تمدن اسلامی مورد سنجش قرار گرفته و در صورت لزوم در آن تغییرات لازم ایجاد شود.

یافته دیگر نشان داد که میانگین نمره ارزیابی عنصر راهبردهای تدریس اساتید گروه معارف از دیدگاه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان از وضعیت مطلوبی برخوردار است و این نتیجه با یافته امیدی، نجفی و سبحانی نژاد (۱۳۹۵) و اکبری مطلق، رئیسون و محمدی (۱۴۰۱) که معتقد بودند روش تدریس اساتید تکراری و از جذابیت لازم برخوردار نیست، همخوانی ندارد. در تبیین اهمیت این یافته می‌توان چنین بیان داشت که نحوه تدریس اساتید، تأثیر مستقیمی بر میزان علاقه و اشتیاق دانشجویان به دروس معارف اسلامی داشته و از آنجایی که این دروس می‌توانند زمینه‌ای برای تهذیب اخلاقی دانشجویان باشند، یکی از اهداف تمدن اسلامی را محقق می‌شود. استاد به عنوان آسان‌ساز فرآیند آموزش و رشد ویژگی‌های شناختی، عاطفی، رفتاری، اخلاقی، اعتقادی و به طور کلی رشد همه جانبه دانشجویان تلقی می‌شود و باید در انتخاب روش‌های تدریس متناسب با محتوای کتاب به آثار تربیتی و اجتماعی آن توجه و با به کارگیری روش‌های آموزشی فعال زمینه توسعه مهارت‌های فردی و اجتماعی و کاهش انزوا و انفعال دانشجویان را در جهت سلامت جامعه فراهم کند. بنابراین اساتید باید علاقه و نگرش دانشجویان را به کلاس‌های دروس معارف افزایش

دهند و کلاس درس را از جذابیت قابل قبولی برخوردار کنند. زمانی که اساتید با مطالعه و تسلط کافی و جامع در کلاس دروس معارف اسلامی حاضر شوند و از روش‌های تدریس دانشجو محور و فعال استفاده کنند و بتوانند شبهات و سوالات دینی، اعتقادی و ارزشی دانشجویان را با دلایل و از طریق منابع اسلامی پاسخگو باشند باعث خواهد شد که کلاس درس از کیفیت مناسبی برخوردار باشد و تسلط اساتید به محتوای درس و شور و اشتیاق استاد در کلاس، میزان علاقمندی دانشجویان را به این دروس افزایش خواهد داد. زیرا اساتید مسلط به دانش روز با منابع جدید و متناسب با نیاز دانشجو، انگیزه بخشی در دروس عمومی را افزایش خواهد داد.

یافته دیگر نشان داد که میانگین نمره عنصر ارزشیابی در دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان پسر دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی در حد متوسط به پائین بود و این یافته با نتایج امیدی، نجفی و سبحانی نژاد (۱۳۹۵)، امینی، نجفی و صمدیان (۲۰۱۳) و اکبری مطلق، رئیس‌سون و محمدی (۱۴۰۱) که معتقد بودند اساتید از شیوه‌های ارزشیابی قدیمی برای سنجش دانشجویان استفاده می‌کنند، همخوانی دارد. در جهت تبیین این یافته می‌توان گفت با توجه به ماهیت فلسفی و ارزشی دروس معارف اسلامی انتخاب شیوه‌های ارزشیابی دانشجویان توسط اساتید باید متفاوت با سایر دروس باشد. همچنین اساتید از شیوه‌هایی جهت ارزشیابی باید استفاده کنند که در کنار ارزیابی دانشجو، اشتیاق و علاقه دانشجویان را به این دروس افزایش دهند. در تبیین اهمیت این یافته می‌توان چنین بیان داشت که با توجه به ضرورت نگاهی عمیق به مسئله تمدن‌سازی اسلامی و نقشی که دروس عمومی در این مسیر ایفا می‌کنند، طراحی مسیرهای مختلف و متنوع جهت ارزشیابی افراد و تشخیص دقیق میزان دستیابی به اهداف دروس معارف اسلامی، ضروری به نظر می‌رسد. بنابراین طراحی و برگزاری دوره‌های کوتاه مدت یا کارگاه‌های آموزشی ویژه اساتید گروه معارف در جهت ارتقاء و تقویت صلاحیت‌های تخصصی و حرفه‌ای اساتید ضروری به نظر می‌رسد تا بتوانند متناسب با هر محتوا و هدف از روش ارزشیابی مناسبی در کلاس درس دانشجویان استفاده کنند. همچنین بین نمره کیفیت درونی برنامه درسی از دیدگاه دانشجویان با سن، ترم تحصیلی دانشجویان رابطه معنی‌داری وجود نداشت در این خصوص می‌توان گفت چون انتخاب و قبولی دانشجویان در دانشگاه فرهنگیان مبتنی بر مصاحبه می‌باشد لذا دانشجویان از همگنی فکری و رفتاری یکسانی برخوردار هستند. همچنین نتایج نشان داد که کیفیت برنامه درسی

دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان بر اساس رشته تحصیلی تفاوت وجود دارد می‌توان گفت چون رشته‌های دانشگاه فرهنگیان به دو بخش رشته‌های عمومی مثل الهیات و ... و رشته‌های تخصصی مثل آموزش ابتدایی و ... تقسیم می‌شود لذا این تفاوت دیدگاه مورد قبول می‌باشد. نتایج به دست آمده نشان داد که هدف از تدریس محتوای دروس معارف اسلامی، «تربیت روحی و تهذیب اخلاقی» است که مسلماً این هدف به واسطه سایر دروس محقق نمی‌شود. کارکرد معارف اسلامی در دانشگاه، علاوه بر آشنایی دانشجویان با احکام و مقررات دین، جهت‌دهی صحیح به کیفیت استعمال و استخدام سایر علوم و رشته‌ها، در جهت رفع نیازهای جامعه اسلامی و به طور کلی هدایت به سوی تکامل، در محدوده مرزهای اخلاقی و ارزش‌های فطری و انسانی است. لذا این مهم ضرورت توجهی دو چندان در فرآیند گزینش اساتید دروس معارف اسلامی و همچنین منابع دروس را می‌رساند. اساتیدی که خود اهمیت تربیت و تهذیب اخلاقی و شیوه صحیح آن را دریافته و همچنین منابعی دروسی که این مسیر را تسهیل کنند... در واقع کتاب‌های معارف اسلامی در تربیت و تهذیب، جهان‌بینی و تفکر توحیدی را که تکامل‌گرا و فطرت‌گراست، در درون دانشجو و فضای ذهنی و روحی او نهادینه می‌کند و او را در چارچوب صحیح منطقی و عقلانی در مسیر فراگیری علوم مختلف فنی، تجربی، انسانی و غیره رهبری می‌کند. همچنین کم‌توجهی و غفلت از جمله تقویت باورها و حذف ارزش‌های غلط، افزایش گرایش فراگیران به ارزش‌های معنوی، تقویت روحیه همکاری و منفعل بودن فراگیر می‌تواند به خسارت‌های جبران‌ناپذیری برای دانشجو معلمان منجر شود.

از محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به این نکته اشاره کرد که نتایج این مطالعه فقط قابل تعمیم در دروس معارف اسلامی است و به سایر واحدهای دروس عمومی قابل تعمیم نمی‌باشد.

قدردانی

از معاونت پژوهش دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی و دانشجو معلمان این دانشگاه جهت همکاری با همکاران پژوهشی این مقاله تقدیر و قدردانی می‌گردد.

فهرست منابع

- افقری، پریسا و منتظرالقائم، اصغر (۱۴۰۲). فرهنگ و تمدن اسلامی در نگاه استاد شهید مرتضی مطهری (با تأکید بر نظام سازی فرهنگی). نشریه علمی علم و تمدن در اسلام، ۴(۱۶)، ۱۱۵-۱۰۴.
- اکبری مطلق، جواد؛ رئیسون، محمدرضا و محمدی، یحیی (۱۴۰۱). بررسی ارزیابی کیفیت برنامه درسی دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بیرجند براساس مدل رالف تایلر. مجله مرکز مطالعات و توسعه آموزش علوم پزشکی یزد. ۱۷(۴)، ۲۵۵-۲۶۲.
- اکبری، مرتضی و رضائی، فریدون (۱۳۹۴). واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله). فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، ۳(۵)، ۸۵-۱۰۸.
- امینی، محمد؛ رحیمی، حمید و صمدیان، زهره (۱۳۹۲). بررسی دیدگاه دانشجویان درباره موانع اثربخشی دروس معارف اسلامی در دانشگاه و مراکز آموزش عالی. اندازه‌گیری تربیتی، ۴(۱۳)، ۲۱-۴۴.
- امینی، محمد؛ رحیمی، حمید؛ صمدیان، زهره و غلامی علوی، صدیقه (۱۳۹۲). ارزیابی مهارت‌های فراشناختی دانشجویان در دروس معارف اسلامی، بازاندیشی در کارکردهای نظام آموزش عالی. نشریه علمی پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۱(۲۱)، ۱۰۳-۱۲۰.
- بابایی، حبیب‌اله، (۱۳۹۰). تمدن و تجدد. قم: پژوهشگاه علوم فرهنگ اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). مفاتیح الحیات. قم: مرکز نشر اسراء.
- حسینی کریمی، سید باقر و ضابط پور کاری، غلامرضا (۱۴۰۰). تاثیر آموزش دروس معارف اسلامی برنگرش و انگیزش دینی دانشجویان (مطالعه موردی دانشگاه صنعتی نوشیروانی بابل). پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ۲(۲)، ۲۵۵-۲۸۰.
- دهقانی، علی اصغر؛ نصرافهانی، احمدرضا و مشکات، عبدالرسول (۱۴۰۲). بررسی ضرورت ارائه دروس معارف اسلامی در مقطع کارشناسی دانشگاه‌ها. نشریه علمی پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۱(۵۹)، ۹۱-۱۱۸.
- زارع صفت، صادق (۱۳۹۶). واکاوی تجربه‌های زیسته کاروزی در دانشگاه فرهنگیان: الگوی مفهومی. نظریه و عمل در برنامه درسی، ۵(۹)، ۳۷-۶۷.
- سجادی، سیده اعظم؛ مختاری نوری، جمیله و نظام زاده، مریم (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی نظام آموزشی مقطع کارشناسی پرستاری در ایران و ژاپن، تعالی بالینی، ۴(۲)، ۸۱-۹۹.
- فتحی واجارگاه، کوروش (۱۳۸۹). برنامه ریزی آموزش ضمن خدمت کارکنان. تهران: سمت.
- فتحی واجارگاه، کوروش (۱۳۹۳). اصول برنامه‌ریزی درسی. تهران: ایران زمین.

- فتحی واجارگاه، کوروش (۱۴۰۱). اصول و مفاهیم اساسی برنامه ریزی درسی. تهران: علم استادان.
- قربانی، هاشم و ابوالحسنی نیارکی، فرشته (۱۳۹۹). الگوی مقایسه‌ای؛ راهکاری کارآمد برای تدریس معارف اسلامی در دانشگاه‌ها در ساحت تبیین و دفاع از آموزه‌های اسلامی. فصلنامه علمی تربیت اسلامی، ۳۱(۱)، ۱۲۷-۱۴۸.
- قوی، نیره و محرمی، راحله (۱۴۰۲). بایسته‌های ارتقاء کیفیت آموزش دروس معارف اسلامی از دیدگاه اساتید و دانشجویان در پسا کرونا. نشریه علمی پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۱(۵۸)، ۴۱-۶۵.
- گلی روشن، صغری؛ نوبهار، مریم و بابامحمدی، حسن (۱۳۹۸). مقایسه تطبیقی برنامه آموزشی دوره دکتری پرستاری ایران با کارولینای آمریکا. نشریه پژوهش پرستاری ایران، ۱۴(۵)، ۴۸-۵۷.
- محمودی، سیروس (۱۳۹۶). آسیب شناسی تربیت دینی دانشجویان از نظر اعضای هیأت علمی و دانشجویان دانشگاه پیام نور. فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۱(۱)، ۴۷-۶۲.
- ملکی، حسن (۱۳۸۰). برنامه ریزی درسی (راهنمای عمل)، مشهد: پیام اندیشه.
- مهرمحمدی، محمود (۱۳۹۱). برنامه درسی نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم اندازها. تهران: سمت.
- میرشاه جعفری، ابراهیم و تقی زاده، محسن (۱۳۹۵). واکاوی و اولویت بندی عوامل مؤثر بر دین پذیری دانشجویان. فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۰(۳)، ۳۴۵-۳۵۸.
- نامداری پژمان، مهدی؛ میرکمالی، سیدمحمد؛ پورکریمی، جواد و فراستخواه، مقصود (۱۴۰۱). الگوی تضمین کیفیت آماده سازی دانشجوی معلمان در نظام تربیت معلم ایران. فصلنامه تعلیم و تربیت، ۳۸(۴)، ۷-۲۸.
- Akbarimotlagh J, Raeisoon MR, Mohammadi Y.(2023). Investigating the Evaluation of the Internal Quality of the Curriculum of Islamic Education Courses from the Point of view of the Students of Birjand University of Medical Sciences based on Ralph Tyler's Model. *jmed*; 17 (4) :255-262[Persian].
- Amini M, Rahimi H, Samadian Z.(2013) An Analysis and Assessment of Obstacles to Effectiveness of Islamic lessons (Case Study in Kashan University Medical Sciences). *Journal of Medical Education and Development*; 6 (10): 13-21. [Persian]
- Ayubi M, Akouchekian A, Gholami Dahaghi A, Taleghani H, Mousavizade S, Avizhgan M et al (2022) . Designing Syllabus for Islamic Education Courses with a Health-Oriented Approach in Isfahan university of Medical Sciences. *RME*; 14 (2) :1-8[Persian].
- Khoshrang H, Salari A, Dadgaran I, Moaddab F, RouhiBalasiL, Pourkazemi I.(2016). Quality of Education Provided at The Clinical Skills Lab from Medical Students' viewpoints in Guilan University of Medical Sciences. *Research in Medical Education*. 8(2): 77-83.
- Liyaghatdar MJ, Shanazari J, Moslemi M.(2008). Evaluation of student satisfaction of public courses in the city of Kerman]. *Journal of the Islamic Revolution*; 14 (7): 1-22. [Persian]
- Mohammadi Y, Hekmati N, Navidinia H.(2018). Investigating the Quality of General English Language Course Curriculum Based on Tyler's Model from the Students' Perspective at

- Birjand University of Medical Sciences in 2016. Journal of Birjand University of Medical Sciences, 25: 53-60. [Persian]
- Omidi, M., najafi, H., Sobhaninejad, M.(2017). Evaluating The Curriculum Of Islamic Courses Sciences University To Present Some Quality Guidelines. The Journal of New Thoughts on Education; 12(4): 217-236[Persian].
- Shadfar, H., Liaghtdar, M., & Sharif, M. (2011). Evaluation of compliance between curriculum management and educational planning with requirements of students. Journal of Research and Planning in Higher Education, 17(4), 123-146.

